

HEIDI HAKKARAINEN

OPPIMISEN ILO JA LUKUHALU

– LUKEMAAN OPPIMISEN HISTORIAA

HENRY LYMAN SAÏEN (1875–1918), CHILD READING. 1915–1918
SMITHSONIAN AMERICAN ART MUSEUM. WIKIMEDIA COMMONS.

Keskustelu lasten ja nuorten lukutaidosta on ollut vilkasta 2000-luvulla, etenkin kansainvälisten PISA-tutkimusten, kasvavan digitalisaation sekä muuttuvan mediakentän myötä.

Eri tieteenaloilla on tutkittu lasten ja nuorten lukemista ja lukutaitoa. Kiinnostuksen kohteena on ollut myös lukuinto ja lukumotivaatio tärkeänä osana lukemista ja lukemisen opettelua. Lukemisen opettelu on nähty paitsi kognitiivisena myös affektiivisena prosessina, jossa tunteilla on tärkeä rooli lukumotivaation löytämisessä ja ylläpidossa.

Lukemaan opettelua on lähestytty tunteiden kautta myös menneisyydessä. Lukemiseen liittyvien tunteiden käsitteillä, kuten oppimisen ilolla ja lukuhalulla, on oma historiansa ja ne ovat myös muuttuneet ajan myötä. Lukemisen historiaa Suomessa tutkinut Ilkka Mäkinen on tuonut esiin sen, miten lukuhalun käsite ilmestyi suomenkieliseen keskusteluun 1840-luvulla. Samalla keskustelu lukuhalusta oli hyvin kansainvälinen ilmiö, joka nousi esiin kirjojen ja kirjallisen kulttuurin yleistymisen myötä.

Etenkin kansanvalistuksen parissa oltiin kiinnostuneita lukuhalun kasvattamisesta. 1800-luku oli vuosisata, jolloin lukutaito kasvoi Suomessa huomattavasti, vaikka sen tarkkaa leviämistä on vaikea määritellä. Joidenkin arvioiden mukaan jo 1810 jopa 80% yli 15-vuotiaista oli lukutaitoisia, mutta todellisuudessa lukutaito merkitsi pitkälti esimerkiksi ripille vaaditun katekismuksen ulkoa opettelua. On katsottu, että todellinen sisällönymmärtämiseen liittyvä lukutaito Suomessa alkoi kunnolla yleistyä vasta 1800-luvun jälkipuolella yhtenäisen kansakoulun myötä.

Kuitenkin keskustelu lukemisesta ja lukemaan oppimisesta alkoi jo ennen 1800-lukua. 1600-luvulla Turun piispana toiminut Johannes

Gezelius vanhempi toi uusia pedagogisia vaikutteita Suomen alueelle. Hän painotti sisälukutaidon kehittämistä ulkoa opetteluun sijaan ja korosti tässä luonnonmukaisuutta sekä oppimisen iloa. Oppimisen ilon kokeminen oli Gezeliusen mukaan tärkeää, ja se muodosti perustan opiskelun vaatimalle ahkeruudelle, ponnistelulle ja sinnikkyydelle. Gezelius kehitti monin tavoin kirkollista kansanopetusta ja opetustyötä. Hän myös painatti Turussa Johan Amos Comeniuksen kuvitetun oppikirjan *Orbis sensualium pictus*, joka ilmestyi alun perin vuonna 1658. Lukutaidon opettamista muovasivat monenlaiset kansainväliset vaikutteet ja uudet pedagogiset ideat tulivat nykyisen Suomen alueelle usein kirjojen ja kehittyvän kirjallisen kulttuurin myötä.

Katekismusaapiset ja kansanopetus

Mikael Agricolan kirjoittaman *Abckirian* (1543) jälkeen suomenkielinen lastenkirjallisuus käsitti pitkään etenkin katekismusaapisia, joissa aakkosten opettelu ja lukemaan oppiminen yhdistettiin kristinuskon perusteiden tuntemiseen. Esimerkiksi Gezelius vanhemman kirjasta *Lasten paras tawara* (*Yxi paras lasten tawara*) (1666) ilmestyi useita painoksia eri puolella Suomea myös 1800-luvun puolella.

Vielä 1800-luvun alkupuolella lapsille suunnattu kirjallisuus oli ennen kaikkea johdatusta kristinopin perusteisiin. Aapiset korostivat lukemisen yhteyttä uskonnolliseen kasvatukseen. Usein niissä käytettiin lukemisharjoituksina rukouksia ja kristillisiä opinkappaleita. Lukemaan oppiminen

JEAN-BAPTISTE-SIMÉON CHARDIN (1699-1779). THE GOOD EDUCATION.
COLLECTION GUSTAF ADOLF SPARRE, MUSEUM OF FINE ARTS, HOUSTON.

VENNY SOLDAN-BROFELDT (1863-1945)
ISÄ LUKEE LAPSELLE
KANSALLISGALLERIA, KUVA JENNI NURMINEN

merkitsi tulemista osaksi kristillistä yhteisöä. Varsinkin luterilaisuus korosti lukutaitoa myös ripille pääsyn edellytyksenä.

Siinä missä säätyläislapset saattoivat oppia lukemaan oman kotiopettajan johdolla, rahvaan lukemaan opetteluun liittyivät olennaisesti lukukinkerit, joissa papit tai lukkarit opettivat ja kuulustelivat lukemista. Kasankoulujen myötä kinkerit jäivät vähitellen pois. Lukemaan opettelu oli monin tavoin kirkon ja ympäröivän yhteiskunnan normien, arvojen ja kontrollin sisäistämistä. Se aiheutti myös ahdistusta, mitä enemmän tai vähemmän ankarat opetusmenetelmät ulkoläksyineen ja kuulusteluineen eivät aina suinkaan lieventäneet. Vielä 1800-luvun lopulla Aleksis Kiven *Seitsemän veljestä* kuvasi kansan lukemaan opetteluun piinaa tavalla, joka on jäänyt elämään monen lukijan mieleen.

Muuttuvat aapiset

Agricolan aikaan lukemista opittiin laulamalla, mutta Gezeliuksen aapistossa oli jo käytössä sanojen tavausta helpottava tavutus. Siinä missä lukemisen historiassa ollaan oltu kiinnostuneita eri lukemisen tavoista ja merkityksistä menneisyydessä, myös kirjahistorian parissa on tehty tutkimusta siitä, miten eri tavoin kirjojen avulla on opetettu lukemista. Esimerkiksi aapisten muuttuvat muodot ja opetustavat ovat heijastelleet oman aikansa kasvatuskäsityksiä.

Aapisissa myös aapiskukon kuvalla ja muulla kuvituksella on ollut pitkä menneisyys. Vanhin maailmalla tunnettu aapiskukon kuva on 1500-luvulta. Kuvituksen merkitys lastenkirjoissa alkoi lisääntyä kirjapainotaidon kehityksen ja yleistymisen myötä. Lastenkirjojen tärkeänä esikuvana toimi pitkään Comeniuksen *Orbis sensualium pictus*, joka julkaistiin Suomessa ensimmäisen kerran jo

1680-luvulla, ja jota kopioitiin eri muodoissa vielä 1800-luvulla. Suomenkielisen ensipainoksen puupiirokset teki luultavasti alun perin Daniel Medelplan saksalaisia esikuvia mukaillen.

Comenius painotti etenkin kuvien merkitystä. Hän kehitti lukemisen opettelua varten ”elävät aakkoset”, joissa lapsi oppi aakkoset eri eläinten ääntelyä matkimalla. Samalla havainnolliset kuvat yhdistivät eri eläimet ja näiden ääntelyn toisiinsa. Comeniukselle olikin tärkeää sanojen ja niiden merkitsemien asioiden yhteys.

Comenius on yhdistetty pedagogisen realismin läpimurtoon modernina aikana. Antiikin ihannoinnin sijaan huomio haluttiin suunnata omaan aikaan ja sen elämään, luontoon ja yhteiskuntaan. Empiristisen kasvatuskäsityksen myötä lukemaan opettamisessa ja tiedon välittämisessä korostettiin uudella tapaa lapsen omaa kehitystä, havaintoa ja kokemusta. Ajatus aistipohjaisen kokemuksen ensisijaisuudesta näkyi myös siinä, miten kirjojen kuvitukselle annettiin keskeinen merkitys tiedon välittämisessä.

Valistus ja lukuhalun motivoiminen

Ajatus lukuhalun motivoimisesta ilman pakottamista oli yksi valistusajan kasvatustieteissä toistuva teema. Esimerkiksi englantilainen John Locke kirjoitti vaikutusvaltaisessa kirjassaan *Some Thoughts Concerning Education* (1693), (suom. *Muutamia mietteitä kasvatuksesta*), että kasvattajan tulisi muistaa, että hänen tehtävänänsä oli opettaa lapselle tiedon arvostusta ja rakkautta. Locke korosti, että lasta ei saanut pakottaa lukemiseen, mikä tekisi siitä hänelle vastentahtoista: ”Parempi on hänen oppia vuotta myöhemmin lukemaan kuin että hän täten alkaisi kammoksua kaikkea tietojen hankkimista”. Locke kirjoitti myös, että lu-

kemisen opettelu ei saisi muodostua pakottavaksi velvollisuudeksi:

**Kun lapsi osaa puhua,
on aika hänen alkaa opetella lukemaan.
Mutta tässäkin asiassa sallittakoon
minun teroittaa erästä seikkaa,
joka varsin kernaasti unohdetaan,
nimittäin, että on hyvin
huolellisesti estettävä sitä
muodostumasta hänelle velvollisuudeksi,
samoin kuin on estettävä häntä itseään
pitämästä sitä pakollisena työnä.**

Locke, *Muutamia mietteitä kasvatuksesta*,
suom. J. V. Lehtonen 1914

Locke esitti myös ajatuksen siitä, miten erilaisilla materiaalisilla oppimisvälineillä, kuten pelikuutioilla voisi tukea lasten lukemaan oppimista. Hän esitteli keksintönsä, jossa pelinoppaan on kaiverrettu aakkoset. Näin lukemaan oppiminen tapahtui Locken mukaan leikinomaisesti sen sijaa, että se olisi vakava velvollisuus. ”Sillä tavalla voidaan lapsille opettaa aakkoset heidän sitä aavistamattaan, ja sillä tavalla voidaan heidät myös opettaa lukemaan, heidän huomaamattaan sitä muuksi kuin huvitukseksi, ja niin saavuttavat he suorastaan leikkien opin, jota toisiin ajetaan vitsan avulla.”

Toinen valistusajan suuri kasvatustieteiden esikuva ja vaikuttaja, Jean-Jaques Rousseau kirjoitti myös lukuhalun nostattamisesta, mutta lähestyi sitä erilaisesta näkökulmasta. Luonnollista kasvatusta ihannoanut Rousseau kirjoitti teoksessaan *Émile ou de l'éducation* (1762), (suom. *Emilē eli kasvatuksesta*) miten lukuhalun tuli syntyä kuin luonnostaan. Samalla tapaa kuin ehdottaessaan että lapsille ei tulisi antaa kirjoja ennen 12. ikävuot-

ta, Rousseua myös vastusti erilaisten oppivälineiden käyttöä lukemaan opettamisessa:

Ihmiset vaivaavat suuresti päätään hakemalla parhaita lukemisen opetuksen metodeja; keksitään lukemiskoneita, seinätauluja; lastenkamari muutetaan kirjapainoksi. Locke ehdottaa, että lapsi oppisi lukemaan noppakuutioiden avulla. Tämä on muka oiva keksintö! Herra varjelkoon mokomasta! Keino, joka on kaikkia näitä varmempi ja joka aina unhotetaan, on lapsen lukuhalu. Herättäkää lapsessa tämä halu ja hylätäkää kaikki lukemiskoneet ja nopat; silloin joka metodi on oleva hyvä. (Rousseau, *Emilē eli kasvatuksesta*. Suom. Jalmari Hahl 1905)

Vaikka lukemaan opettamisen menetelmistä oli erimielisyyttä, levisi valistuksen myötä käsitys lapsen oman lukuhalun ja sisäisen motivaation merkityksestä. Valitusaikana korostettiin huvia ja hyödyn liittoa ja tuotiin esiin ilon ja mielihyvän merkitys lukemaan oppimisessa. Toisaalta varsinkin Locken ja Rousseauin vaikutuksesta nousi myös esiin uudenlainen käsitys lasten yksilöllisyydestä ja näiden oman kehityksen seuraamisesta opetuksessa. Myös saksalaiset filantropistit kuten Johann Bernhard Basedow kirjoittivat yksityiskohteisesti siitä, miten lukemaan oppimisessa tulisi edetä vähä vähältä. Lukemaan oppimista tuli lähestyä leikinomaisesti sen sijaan, että lapset pakotettaisiin ulkoa oppimiseen. Uudet kasvatusta käsittelevät ajatukset heijastuivat myös lastenkirjallisuuteen. Paitsi, että lapsille alettiin kirjoittaa enemmän kirjoja, myös lastenkirjojen muoto ja sisällöt monipuolistuivat.

Tahto ja halu taitoon

Eräs suomenkielisen lastenkirjallisuuden edelläkävijä oli Viipurissa vaikuttanut Jaakko Juteini. Hän

oli opiskellut Turun Akatemiassa muun muassa Henrik Gabriel Porthanin johdolla ja tunsikin tätä kautta oman aikansa keskeisiä kasvatusta käsitteleviä keskusteluita. Juteini sovelsikin omassa aapi- sessaan *Lasten kirja* (1816) sekä kasvatusta käsittelevissä kirjoituksissaan *Muutama Sana Lasten Kasvatuksesta* (1817) suomeksi monia keskeisiä valistusajan kasvatuskäsityksiä.

Teoksessaan *Lyhyt neuvo lapsen opettajalle* (1816) Juteini kirjoitti, että lasta ei tulisi pakottaa lukemaan opetteluun. Sen sijaan lukemisen opettelu tuli aloittaa vasta, kun lapsi oli valmis siihen.

Ei tarvitse lukemista lapsen kanssa kowin warhain alkaa, jos ei lapsella siehen erinomaista halua ja taipumusta ole, ja sittenkin pitää sitä ensimmäldä wähitellen ja huwitukseksi tehtämän; sillä aiwan nuorukainen on tähän työhön, koska se on päälle pandu ja rasittawainen, pikaisesti kylläändywä. Se on melkein wälttämätön parhaangin Opettajan johdatuksen alla. Ei taito ole lapselle niin hyödyllinen kuin tahto ja halu taitoon.

Jaakko Juteini,

Lyhyt neuvo lapsen opettajalle 1816

Tässä Juteini seurasi kansainvälisiä esikuvia, kuten Locken kirjoituksia lukuhalun ja tiedon halun motiivoinnista sekä saksalaisen filantropismin keskeisen vaikuttajan Johann Bernhard Basedowin ajatuksia siitä, miten lasta opetetaan lukemaan konkreettisesti harjoituksin ja leikin avulla, niin että lukemaan opettelu ei vaadi pakottamista ja kärsimystä.

Menneisyyden tavat ymmärtää ja opettaa lukemista avaavat historiallista perspektiiviä tänä

päivänä käytävään keskusteluun lukutaidon merkityksestä ja lukemisen haasteista. Pohdinnat oppimisen ilosta, lukuhalusta ja lukemisen motivoivista muodostavat pitkän jatkumon kirjallisen kulttuurin leviämisen alkuvaiheista aina nykypäivään saakka.

Vuoden 2023 keväällä käynnistynyt Koneen Säätiön tukema hankkeemme ”Lukemalla kansalaiseksi? Lastenkirjat ja kasvatuksellinen kirjallisuus Suomessa, 1790–1850” tarkastelee lastenkirjallisuuden ja kasvatuksellisen kirjallisuuden välisiä yhteyksiä 1800-luvun alkupuolella. Tutkimme lastenkirjojen antamia malleja sisäiselle ja ulkoiselle kehitykselle sekä kirjojen roolia yhteisten identiteettien luomisessa 1800-luvun alun Suomessa.

KIRJOITTAJA

HEIDI HAKKARAINEN

FT, KULTTUURIHISTORIAN TUTKIJA

TURUN YLIOPISTOSSA.

KIRJALLISUUTTA:

- Niklas Bengtsson, *Elävät aakkoset. Lasten ja nuorten käännöskirjallisuus 1600- ja 1800-luvuilla*. Avain 2012.
- Piia Einonen & Miikka Voutilainen (toim.), *Suomen sodan jälkeen. 1800-luvun alun yhteiskuntahistoria*. Vastapaino 2020.
- Esko M. Laine (toim.), *ABC. Lukeminen esivallan palveluksessa*. Helsingin yliopiston kirjasto – Suomen kansalliskirjasto 2002.
- Markku Leinonen, *Johannes Gezelius vanhempi ja oppimisen ilo. Kasvatus- ja koulutus kysymys Suomessa vuosisatojen saatossa*. Toim. Juhani Tähtinen & Simo Skinnari. Suomen Kasvatustieteellinen Seura 2007.
- Ilkka Mäkinen, *Lukuhalun paluu: motivaation käsite suomalaisessa lukemistutkimuksessa toisen maailmasodan jälkeen*. *Kasvatus & Aika* 12(2) 2018, 7–20.